

# Justyna Łapaj

---

## Specyfika polsko-izraelskich stosunków kulturalnych po 1990 roku

---

Polityka i Społeczeństwo nr 2 (11), 101-113

---

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Justyna Łapaj**

## **SPECYFIKA POLSKO-IZRAELSKICH STOSUNKÓW KULTURALNYCH PO 1990 ROKU**

### **Uwagi wstępne**

Osadnictwo żydowskie na ziemiach polskich datuje się niemal od samych początków istnienia państwa polskiego. Długotrwała koegzystencja na jednej ziemi powodowała, że Żydzi współtworzyli życie polityczne, gospodarcze i kulturalne Polski. Ze względu na wielowiekowe współistnienie w relacjach obu narodów można wyróżnić zarówno etapy pokojowego umacniania więzi, jak i konfliktów wywodzących się z różnych źródeł. Część społeczności żydowskiej tworzyła religijno-kulturowe enklawy, część asymilowała się z Polakami, tak że w czasach przedwojennych i II wojny światowej dla wielu problematyczne było jednoznaczne zidentyfikowanie ich własnej tożsamości i przynależności narodowej. Po 1945 r. szereg uwarunkowań wewnętrznych (PRL i powstałego w 1948 r. państwa Izrael) oraz międzynarodowych przesądził o kształcie stosunków polsko-izraelskich i polsko-żydowskich na kolejne kilkadziesiąt lat. Zerwanie stosunków dyplomatycznych w 1967 r. oraz kampania antysemicka, która wkrótce wybuchła, spowodowały umocnienie się postaw świadczących o wzajemnym braku zaufania i uprzedzeniach na znacznie dłużej niż dwadzieścia trzy lata. Brak dialogu na płaszczyźnie społecznej i politycznej nasilał stereotypy, generując nowe nieporozumienia. Ich późniejsza artykulacja i przełamywanie wymagało sporej woli i otwartości stron na tworzenie nowych obszarów relacji, które mimo iż krystalizowały się już w nowych realiach, to naznaczone były okolicznościami, które od lat je obciążały. Stosunki kulturalne pomiędzy państwami mogą w szczególnie sposób sprzyjać poprawie relacji pomiędzy narodami, gdyż w dużym stopniu angażują one bezpośredni kontakt społeczeństw, wpływając tym samym korzystnie na zwią-

szenie otwartości w relacjach politycznych i gospodarczych oraz ich intensyfikację. Wznowione 27 lutego 1990 r. stosunki dyplomatyczne pomiędzy Polską a Izraelem (*Kronika wydarzeń międzynarodowych* 1990: 148–149) otwały drogę do nawiązania współpracy kulturalnej pomiędzy państwami. Ze względu na historyczne obciążenia stosunków relacje na płaszczyźnie społecznej i kulturalnej mają tym większą i tym istotniejszą rolę do spełnienia. Z jednej strony, zapewniają one dbałość o pamięć (np. poprzez organizację Marszów Pamięci, budowę Muzeum Żydów Polskich czy wspieranie inicjatyw upamiętniających społeczność żydowską, zabytki i obiekty jej kultury), z drugiej, nie przeceniając jej znaczenia w obecnych stosunkach, kładzie się nacisk na przybliżanie kultury polskiej w Izraelu oraz żydowskiej w Polsce. W maju 1991 r. podczas wizyty prezydenta Lecha Wałęsy w Izraelu zostały uregulowane w sposób formalno-prawny kontakty kulturalne pomiędzy państwami. Pierwsza umowa dotyczyła współpracy w dziedzinie kultury, nauki i edukacji. Zobowiązano się w niej do inspirowania odpowiednich instytucji swoich krajów do podejmowania szeregu przedsięwzięć, takich jak wystawy czy prezentacje o charakterze kulturalnym, edukacyjnym, naukowym i artystycznym. Umowa przewiduje także wymianę artystów, nauczycieli i naukowców oraz organizowanie wydarzeń o charakterze artystycznym, festiwali, sympozjów naukowych i konferencji czy podejmowanie współpracy przez placówki edukacyjne, muzea, biblioteki, teatry i inne ośrodki kulturalne. Przejawem pogłębiania się współpracy było przygotowanie szeregu programów wykonawczych do umowy. Druga umowa dawała podstawy do utworzenia wzajemnych ośrodków kultury i informacji. Trzecią umową zawartą w dziedzinie współpracy kulturalno-naukowej było porozumienie w sprawie wymiany młodzieży. Umowa, która weszła w życie dopiero w 2004 r., przewidywała kooperację stowarzyszeń młodzieżowych, szkół i innych placówek wychowawczo-kulturowych. W 2004 r. natomiast zawarto umowę o współpracy w zakresie koprodukcji filmowej (Dyduch 2010: 199–202). Zgodnie z założeniami Priorytetów Terytorialnych stanowiącymi fragment dokumentu: „Zagraniczna Polityka Kulturalna Polski i jej priorytety na lata 2011–2003” Izrael uznano za kraj o dużym znaczeniu dla Polski oraz promocji polskiej kultury. Po pierwsze, duża część obywateli Izraela zna język polski i jest w „sposób wyjątkowy przygotowana do odbioru polskiej kultury” (Dyduch 2010: 204). Po drugie, ze względu na trudną historię obu narodów, w której jest wiele wzajemnych uprzedzeń, ważne jest, aby w procesie wzajemnego poznawania się i nawiązywania relacji między społecznościami

w nowych okolicznościach przekazywać wiedzę o Polsce przede wszystkim młodemu pokoleniu Izraelczyków.

### **Kultura polska w Izraelu**

Z promocją polskiej kultury w Izraelu wiązały się specyficzne uwarunkowania. Z jednej strony, obserwowano swego rodzaju zakotwiczenie polskiej kultury w świadomości Żydów pochodzących z Polski, co generowało dużą wrażliwość na jej rozpowszechnianie, a wśród osób pozytywnie odnoszących się do naszego kraju duże zapotrzebowanie na obcowanie z polską kulturą. Z drugiej strony jednak, wielowiekowe współistnienie obu narodów, koegzystencja będąca agregatem wielu pozytywnych, ale też dramatycznych przeżyć i doświadczeń, mogła powodować znaczne trudności w odbiorze polskiej kultury przez izraelskie społeczeństwo, co utrudniało jej propagowanie. Ważne było budowanie świadomości wspólnej historii obu narodów wśród młodego pokolenia Żydów urodzonych już w Izraelu. W pierwszym okresie po wznowieniu stosunków dyplomatycznych ważką rolę w prezentacji i promocji polskiej kultury w Izraelu odgrywała polska misja dyplomatyczna. W 2000 r. utworzono Instytut Polski w Tel Awiwie, przy którym wkrótce uruchomiono ośrodek, gdzie organizowano kursy językowe, prelekcje, wystawy oraz pokazy filmów. Utworzono bibliotekę, umożliwiając dostęp zarówno do polskiej prasy, jak i literatury. Do zadań placówki należało podejmowanie inicjatyw nastawionych na zainteresowanie młodszego pokolenia, które nie było związane z Polską ani pod względem sentymentalnym ani językowym. Ważne w tym względzie było zorganizowanie cyklu wykładów zatytułowanych „Poznaj Polskę”, podczas których przybliżano Izraelczykom polską kulturę, literaturę, sztukę filmową oraz wspólną historię (Dyduch 2010: 205–206). W rozpowszechnianiu i przybliżaniu polskiej kultury duże znaczenie miała działalność organizacji ziomkowskich oraz Towarzystwa Przyjaźni Izraelsko-Polskiej. W Izraelu od początku lat 90. XX w. powstało ok. 180 stowarzyszeń i związków należących do Związku Żydów Polskich, które zrzeszały Żydów pochodzących z Polski. Początkowo zadaniem organizacji utworzonych zaraz po powstaniu państwa Izrael było wspieranie nowo przybyłych z Polski imigrantów. Następnie celem stała się działalność nastawiona na zachowanie pamięci Zagłady (akcja wznoszenia pomników ku czci ofiar Holokaustu w Tel Awiwie), a także pamięci o społeczności żydowskiej żyjącej w przedwojennej

Polsce i jej kulturze (np. utworzono katedry historii Żydów polskich na uniwersytetach w Tel Awiwie i Jerozolimie). Działalność nie ograniczała się jedynie do propagowania polskiej kultury odnoszącej się do Żydów Polskich. Towarzystwo Przyjaźni Izraelsko-Polskiej ukierunkowane było na tzw. izraelską Polonię i podtrzymywanie związków z jej dawną ojczyzną. Organizowano „wieczory i spotkania poświęcone literaturze polskiej i hebrajskiej, z Polską w tle”, z udziałem Polaków reprezentujących współczesną kulturę polską. Z inicjatywy Towarzystwa do czytelników docierały tłumaczenia poezji i prozy, organizowane były pokazy filmów przybliżające Izraelczykom polską historię i kulturę (Dyduch 2010: 205–206). Począwszy od lat 50. XX w., na izraelskim rynku pojawiała się polska prasa. Ze względu na zwiększające się zapotrzebowanie związane z napływem kolejnych imigrantów z Polski liczebność tytułów stopniowo się zwiększała. Pierwsze ukazujące się tytuły to: „Przegląd”, „Od Nowa”, „Po prostu w Izraelu” czy wydawany do dziś, choć w mniejszym nakładzie, „Nowiny-Kurier”. Duże zapotrzebowanie na polską klasykę literatury spowodowało, że była dostępna w izraelskich księgarniach i bibliotekach. Zaczęły się ukazywać także dzieła izraelskich pisarzy pochodzących z Polski, którzy pisali w języku polskim teksty publicystyczne o charakterze polityczno-społecznym i powieści. Powszechne było tłumaczenie na język hebrajski polskiej literatury (m.in. dzieła Adama Mickiewicza i Henryka Sienkiewicza). Cenionymi w Izraelu twórcami stali się Wisława Szymborska oraz Sławomir Mrożek. Co dwa lata odbywają się Jerozolimskie targi książki, podczas których wystawcy z Polski spotykają się z izraelskimi czytelnikami (Dyduch 2010: 212–215). W kwietniu 2008 r. został zainaugurowany Rok Polski w Izraelu, którego organizatorem był Instytut Adama Mickiewicza. W ramach przedsięwzięcia będącego znakomitą okazją do prezentacji polskiej kultury zaplanowano ponad siedemdziesiąt (ostatecznie zaś organizując ponad 140) wydarzeń adresowanych do różnych środowisk obejmujących spektakle, pokazy filmowe i koncerty. Wydarzenia te spotkały się z pozytywnym odbiorem wśród izraelskiej publiczności. Główny dziennik opiniotwórczy „Haaretz” pisał o „debiucie polskiej kultury w Izraelu”, natomiast gazeta „Yedith Ahronoth” wspominała, że w ofercie imprezy znalazły się spektakle i filmy sięgające korzeni polsko-żydowskich relacji. Duże zainteresowanie wydarzeniem w pewnym stopniu wynika z sentymentów, jakie wciąż wywołują wśród starszego pokolenia wspomnienia z Polski. Jeżeli chodzi o młodsze pokolenie to Rok Polski stworzył możliwość poznania innej Polski niż ta, jaką pokazuje się podczas

wycieczek szkolnych młodzieży, która poznaje głównie miejsca żydowskiej martyrologii (Pawłowski, *Polska kultura...*). Zacieśnianiu stosunków społeczno-kulturowych niewątpliwie sprzyja uruchomione w styczniu 2007 r. Polskie Radio, którego redakcja nadaje programy w języku hebrajskim (Bury 2008: 268). Popularnością cieszą się także polski teatr i kino. Część filmów prezentuje historię społeczności żydowskiej w Polsce (np. *Po-lan-ja* w reżyserii Amnona Teitelbauma), pozostałe to filmy wyprodukowane w Polsce przez polskich twórców, a które zyskały uznanie publiczności izraelskiej (np. filmy Krzysztofa Kieślowskiego lub Krzysztofa Zanussiego, a także Marka Koterskiego) (Dyduch 2010: 217–218).

## Kultura żydowska i izraelska w Polsce

Podobnie jak w przypadku promocji polskiej kultury w Izraelu, dużą rolę w rozwoju stosunków na płaszczyźnie kulturowej odgrywają działania instytucji, stowarzyszeń i organizacji promujących kulturę żydowską i izraelską w Polsce. Wśród instytucji odgrywających najważniejszą rolę, obok placówki dyplomatycznej Izraela, należy wymienić Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Izraelskiej. Ośrodek ten przyczyniał się do tworzenia kanałów komunikacji oraz przezwycięzania stereotypów między społeczeństwami jeszcze w latach 80. Wśród działań organizacji wymienić można między innymi wydawanie dwumiesięcznika „Polska-Izrael”, inicjowanie przedsięwzięć kulturalnych, wystaw, koncertów, prelekcji oraz spotkań prezentujących i promujących izraelskie dziedzictwo kulturalne (Dyduch 2010: 221–222). Z czasem powstawało coraz więcej stowarzyszeń i organizacji pozarządowych skupiających osoby pochodzenia żydowskiego, zajmujących się renowacją i pielęgnowaniem pozostałości obecności Żydów w Polsce, a także utrzymywaniem kontaktów ze społecznością żydowską czy pogłębianiem wiedzy na temat jej kultury i tradycji w danym regionie, np. Stowarzyszenie Czulent w Krakowie (Stowarzyszenie Czulent, online) czy Fundacja Brama Cukermana w Będzinie (Brama Cukermana, online). Izraelska literatura dostępna w Polsce, podobnie jak literatura polska w Izraelu, posiada szczególnie, uwarunkowany historycznie charakter. Na polskim rynku dostępnych jest wiele książek izraelskich pisarzy, z których wielu wywodzi się z Polski, co powoduje, że w literaturze tej często pojawiają się nawiązania do pozytywnych i negatywnych doświadczeń emigrujących z Polski Żydów. Ponadto od lat 90. w polskich księgarniach

dostępna jest izraelska literatura fabularna, poezja czy hebrajski dokument. Do najbardziej znanych pisarzy w Polsce należą Szlomo Asz, Miriam Akavia (nagradzana wielokrotnie w Polsce i Izraelu) czy Szoszana Ronen (Dyduch 2010: 222–224). Warto wspomnieć także o klasyku literatury jidysz Salomonie Rabinowiczu, znanym bardziej jako Szolem Alejchem. To na podstawie jego utworu zatytułowanego *Dzieje Tewji Mleczarza* (Alejchem 1989) powstał cieszący się dużą popularnością w Polsce musical pod tytułem: *Skrzypek na Dachu*. Ważną rolę w promocji izraelskiej książki w Polsce odgrywają Międzynarodowe Targi Książki w Warszawie. Wystawy izraelskich pisarzy są obecne na targach książek od samego początku lat 90. (Dyduch 2010: 229–230). Od czasu wznowienia stosunków dyplomatycznych przyjeżdżają do Polski izraelskie grupy teatralne, natomiast polscy reżyserzy często w swoich sztukach teatralnych sięgają do izraelskiej dramaturgii (Dyduch 2010: 231). W tym obszarze kultury i sztuki nie sposób nie wspomnieć o powstałym w 1950 r. i działającym nieprzerwanie do dziś Teatrze Żydowskim im. Estery Rachel i Idy Kamińskich, który obecnie znajduje się w Warszawie. Sztuki wystawiane są w języku jidysz oraz polskim (Teatr Żydowski, online). Jest on jedynym współcześnie działającym teatrem żydowskim w Polsce. Do promocji izraelskiej kultury można zaliczyć cieszący się dużym zainteresowaniem Międzynarodowy Festiwal Filmowy „Żydowskie Motywy”, organizowany w Warszawie od 2004 r. (Dyduch 2010: 231) (niektóre projekcje odbywały się także w Katowicach, Łodzi i Lublinie). Do wydarzeń w niezwykle sposób promujących szeroko rozumianą kulturę żydowską w Polsce należą festiwale i dni kultury żydowskiej oraz organizowane przez izraelską Ambasadę Dni Izraela. Wydarzenia takie jak Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie czy Warszawa Singera przekazują wiedzę o kulturze i tradycji żydowskiej w wyjątkowy sposób. Jednym z największych przedsięwzięć tego typu na świecie jest niewątpliwie odbywający się w dawnej dzielnicy żydowskiej Krakowa – Kazimierzu wspomniany Festiwal Kultury Żydowskiej (FKŻ). Pierwsza edycja FKŻ odbyła się w 1988 r. (Festiwal, online), a jego program skupiony był wówczas wokół sesji naukowej poświęconej spotkaniu kultur obu narodów. Od tego czasu do 2012 r. odbyły się 22 edycje, których program był stale urozmaicany i gromadził nie tylko znakomitych przedstawicieli izraelskiej kultury, muzyki i sztuki, ale także coraz liczniejszą publiczność izraelską i polską. Niezwykle cenne w wydarzeniu jest to, że kilka festiwalowych dni, których program obfituje w liczne wykłady, spotkania z przedstawicielami sztuki i kultury, a także dyplomacji, koncerty,

warsztaty, wycieczki, wystawy malarstwa, fotografii i projekcje filmów, stanowi nie tylko skarbnicę wiedzy na temat żydowskiej kultury i tradycji, ale jest także okazją do bezpośredniego dialogu Żydów i nie-Żydów, który przyczynia się do tworzenia pozytywnego klimatu otwartości i akceptacji we wzajemnych relacjach. Ponadto w wielu miastach w Polsce odbywają się Dni Kultury Żydowskiej (np. w Łodzi, Rymnowie, Będzinie, Cieszynie, Poznaniu czy zorganizowane po raz pierwszy w marcu 2012 r. w Szczecinie) (Muzeum Narodowe w Szczecinie, online), które choć są przedsięwzięciami na mniejszą skalę, to zainteresowanie, jakie budzą wśród społeczności lokalnej wskazuje na postawę otwartości i ciekawości żydowską kulturą w Polsce. Promocji kultury izraelskiej towarzyszą także przedsięwzięcia nastawione na upamiętnianie historii i kultywowanie znajdującej się na kartach pamięci obu narodów. Przykładem dążenia do przedstawienia historii Żydów polskich nie tylko przez pryzmat Holokaustu, ale także dziejów odnoszących się do blisko tysiącletniego życia żydowskiego w Polsce był projekt przewidujący utworzenie Muzeum Historii Żydów Polskich. Inicjatywa ta powstała w Stowarzyszeniu Żydowski Instytut Historyczny. Muzeum jest pierwszą w Polsce publiczno-prywatną instytucją tego typu, utworzoną wspólnie przez rząd, samorząd lokalny i organizację pozarządową. Muzeum ma się stać punktem odniesienia dla wszystkich zainteresowanych dziedzictwem Żydów polskich, a także wspomagać rozwój tożsamości żydowskiej wśród odradzającej się wspólnoty Żydów polskich. Do jego zadań będzie należało między innymi wspieranie lokalnych i ogólnopolskich inicjatyw wspierających podtrzymywanie pamięci i doświadczeń współżycia obu społeczności, stwarzanie możliwości do spotkań i dyskusji ludzi, którzy chcą lepiej poznać przeszłość oraz współczesną kulturę żydowską, a także ograniczyć wpływ stereotypów oraz zjawisk zagrażających współczesnemu światu, takich jak ksenofobia czy nacjonalistyczne uprzedzenia (Muzeum Historii Żydów Polskich, online). Innym ważnym przedsięwzięciem służącym zbliżeniu Polaków i Żydów na płaszczyźnie historycznej, zarówno w kontekście stosunków społecznych, jak i państwowych, jest idea uhonorowania osób, które ratowały Żydów w czasie drugiej wojny światowej, poprzez przyznawanie im tytułu „Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata”. Projekt o tej samej nazwie został opracowany w latach 60. w Instytucie Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu Jad Waszem w celu upamiętnienia czynów osób, które wykazały się heroizmem, udzielając pomocy Żydom w czasie drugiej wojny światowej, a z których w Polsce odznaczono



największą liczbę osób. Od 1985 r. działa Polskie Towarzystwo Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata, które współpracuje z izraelskim Jad Waszem w zakresie organizacji spotkań, seminariów i sesji naukowych. Jak podkreśla przewodniczący Zarządu Jad Waszem, Icchar Arad: „Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata stanowią szczególnie ważne ogniwo w łańcuchu łączącym oba narody – ogniwo, które powinno być podstawą przyjaznych stosunków dziś i w przyszłości” (Dyduch 2010: 245–249).

### **Współpraca w zakresie edukacji i nauki**

Współpraca naukowa zaczęła się rozwijać od połowy lat 80. W lipcu 1997 r., podczas pierwszej wizyty delegacji Komitetu Badań Naukowych w Izraelu, podpisano program współpracy w dziedzinie nauki i techniki na lata 1998–2000. Przewidywał on wzajemne finansowanie wizyt naukowców z Polski w Izraelu i odwrotnie. Grupy polskich nauczycieli podczas kilkunastodniowych wyjazdów do Izraela uczestniczą w kursach organizowanych przez Instytut Jad Waszem, który bierze aktywny udział w przygotowywaniu i realizacji Oświęcimskiego Strategicznego Programu Rządowego (Pawlak, Puchta 1998: 189). Współpraca polsko-izraelska w tym obszarze rozwija się intensywnie w związku z kooperacją pomiędzy ośrodkami archeologicznymi, ośrodkami akademickimi oraz wymianą studentów i pracowników naukowych. Ważną inicjatywą sprzyjającą pogłębianiu wiedzy na temat Polski w Izraelu było utworzenie przy Uniwersytecie Hebrajskim Katedry Historii i Kultury Polskiej. Jest to jednostka akademicka, która w przeciwieństwie do innych katedr zajmujących się historią Żydów polskich na uniwersytetach izraelskich obejmuje swoją ofertą edukacyjną dorobek kulturalny i historię Polski w ogóle (Dyduch 2010: 252–254). Istotnym zagadnieniem jest współpraca w ramach edukacji prowadzona zarówno przez instytucje państwowe (ministerstwa, placówki oświatowe), jak i organizacje pozarządowe, stowarzyszenia oraz fundacje. Treści, które zawierają programy szkolne oraz które są przekazywane w ramach różnego rodzaju seminariów, konferencji, wymian i spotkań młodzieży, są niezwykle ważne w kształtowaniu świadomości kolejnych pokoleń zarówno w odniesieniu do aspektów historycznych wspólnej przeszłości, jak i dalszych perspektyw zacieśniania stosunków. Współpracę w zakresie edukacji reguluje Umowa o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i edukacji z 1991 r. oraz szereg programów

wykonawczych przewidujących konieczność rewizji treści podręczników szkolnych oraz organizowanie seminariów i kursów dla nauczycieli i studentów. W tym samym roku (w sierpniu) podpisano Umowę o wymianie młodzieży, w której rządy zobowiązały się do wspierania wymian polskich i izraelskich uczniów, studentów, nauczycieli oraz innych grup, w tym np. pracowników administracji terenowej. Istotą wymian jest poszerzanie wiedzy na temat historii i teraźniejszości kraju partnera (Dyduch 2010: 265–267). Obszary działań, które zdają się być szczególnie cenne w stosunkach pomiędzy społeczeństwami, a które ściśle wiążą się ze współpracą edukacyjną, to przede wszystkim: problematyka nauczania o historii i kulturze Żydów w polskich szkołach oraz o historii i tradycjach polskich w szkołach izraelskich (wraz z pełniącymi komplementarną względem programów edukacyjnych rolę wymianami młodzieży), a także coroczne Marsze Żywych. Wiedza na temat stosunków polsko-żydowskich, wspólnej historii i kultury obu narodów przekazywana jest za pośrednictwem różnego rodzaju placówek edukacyjnych, a także publicznych i niepublicznych instytucji zajmujących się edukacją w Polsce i Izraelu. Szczególnie ważnym zagadnieniem w tej dziedzinie jest podejmowanie tematów dotyczących wspólnej historii, która poddawana była na przestrzeni lat zarówno w Polsce, jak i Izraelu różnego rodzaju interpretacjom pod wpływem zmieniających się realiów politycznych (Dyduch 2010: 282–283). Dodatkowym utrudnieniem są głęboko zakorzenione w świadomości obu społeczeństw stereotypy współkształtujące wzajemny obraz. Dlatego też, z myślą o obecnych i przyszłych stosunkach, warto zwrócić uwagę na treści, które są przekazywane młodym ludziom w obu krajach. W 1991 r. została powołana przez polskie i izraelskie Ministerstwo Edukacji mieszana komisja, której zadaniem było przygotowanie zaleceń dla autorów podręczników szkolnych z zakresu historii i literatury. Celem działalności Polsko-Izraelskiej Komisji Podręcznikowej było zrewidowanie, wyeliminowanie lub uzupełnienie treści podręczników, które w ocenie stron zafałszowały wspólną historię, umacniały istniejące uprzedzenia czy prowadziły do arogancji. W procesie kształtowania przez młode pokolenie nowej jakości stosunków kluczowe jest nauczanie o Zagładzie i relacjach polsko-żydowskich w polskich szkołach. Istotnym argumentem przemawiającym za koniecznością kompleksowego nauczania o wspólnej historii jest chociażby pojawianie się słowa „Żyd” w języku polskim jako obelga (Ambrosiewicz-Jacobs 2005: 8–10). Kwestia ta była poruszona w 2008 r. podczas konferencji na Uniwersytecie Warszawskim. Historyk Jerzy Jedlicki stwierdził wów-

czas, że Polska przeszła wielkie przemiany, jednak we współczesnych językowych przejawach antysemityzmu widoczny jest pewien związek z przeszłością. Mówiąc o schematach myślowych i kategoriach zakotwiczonych w umysłach czy stereotypach dziedziczonych z pokolenia na pokolenie, zauważył, że: „młodzi ludzie mogą nie wiedzieć, co to był za marzec, co to był potem za sierpień, co to był za grudzień 1981 roku. Ale to, że słowo »Żyd« może być używane jako wyzwisko, wiedzą doskonale [...] I ta wiedza doskonale znosi transfer między pokoleniami” (Potel 2010: 216). Analiza polskich podręczników według prof. Jerzego Tomaszewskiego, który wchodził w skład Polsko-Izraelskiej Komisji Podręcznikowej, przyczyniła się do znacznej poprawy ich jakości, zwłaszcza jeżeli chodzi o podręczniki wydane na początku lat 90. Oprócz zmian w przedstawianiu polskiej młodzieży problematyki dziejów Żydów, pożądane jest wprowadzanie adekwatnych korekt w izraelskich podręcznikach szkolnych w celu wyeliminowania z nauczania szkolnego, a co za tym idzie, ze świadomości społecznej krzywdzących dla Polski schematów. Izraelscy pedagodzy polskiego pochodzenia Karol Yaron Becker oraz Aleks Danzig sporządzili raport: *Polski temat na stronkach izraelskich podręczników do historii dla szkół średnich*. Według autorów raportu, opis relacji polsko-żydowskich w izraelskich podręcznikach posiada wydźwięk emocjonalny. W negatywnym postrzeganiu Polski duże znaczenie ma fakt, że Zagłada w znacznej mierze miała miejsce na ziemiach polskich. Tym bardziej jednak, właśnie ze względu na ten aspekt, pożądane jest wprowadzanie całościowych zmian traktujących w kompleksowy sposób o relacjach polsko-żydowskich. Okazuje się jednak, że w izraelskich podręcznikach przeanalizowanych przez Beckera i Danziga im bliżej współczesności, tym bardziej autorzy podręczników posługują się stereotypami zniekształcającymi wiele zjawisk historycznych. Przykładem krzywdzącego dla Polski i Polaków podtrzymywania negatywnego wizerunku kraju oraz umacnianiu obrazu Polaka – antysemity jest w jednej z izraelskich książek pt. *Holokaust i jego znaczenie* brak jakiegokolwiek wzmianki o Polakach w rozdziale traktującym o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata. Na podstawie analizy izraelscy pedagodzy stwierdzili, że Polska i jej historia jest w izraelskich podręcznikach traktowana w marginalny sposób i stanowi jedynie tło dla historii Żydów na ziemiach polskich. Emocjonalne podbudowanie treści powoduje, że ztraca się równowaga pomiędzy zdobywaniem wiedzy a tworzeniem sądów (Dyduch 2010: 279–282) oraz poszczególnymi komponentami blisko tysiącletnich stosunków, w których część jest nadmier-

nie eksponowana, część zaś całkowicie pomijana. Duże znaczenie dla kompleksowej edukacji młodzieży polskiej i izraelskiej ma wymiana i spotkania uczniów oraz studentów, które mogą przyczynić się do weryfikacji treści traktujących o społeczeństwach obu państw, przełamywania uprzedzeń oraz zdobywania niezależnej wiedzy o sobie nawzajem. W 1997 r. premierzy Polski i Izraela zadeklarowali potrzebę stworzenia programów, w ramach których odbywałyby się owe wymiany (Pawlak, Puchta 1998: 190). Jedną z najważniejszych inicjatyw w tym obszarze jest Polsko-Izraelskie Forum Dialogu zajmujące się wymianą młodzieży pomiędzy Warszawą i Tel Awiwem. Założeniem jest stworzenie możliwości zwiedzania Polski i Izraela, połączonego z wykładami i dyskusjami, co ma przyczynić się do wywołania u obu stron jak najlepszych skojarzeń obu krajów i narodów (Israeli-Polish Forum of Dialogue, online). Polsko-izraelska wymiana młodzieży podejmowana jest także w ramach inicjatyw samorządowych lub szkolnych na podstawie obowiązujących umów o miastach partnerskich. Kontakty te w znacznym stopniu przyczyniają się do przełamywania stereotypów po obu stronach. Libi Oz w izraelskim kwartalniku „Tel Aviv University News” stwierdził, że polsko-izraelskie spotkania uświadamiają studentom izraelskim, że młodzież w Polsce to „przyjaźni ludzie, którzy zupełnie nie odpowiadają znanym w Izraelu stereotypom na temat polskiego antysemityzmu”. Spotkania pomagają przełamywać schematyczne myślenie, powodując, że Polska przestaje kojarzyć się młodym Izraelczykom jedynie z myślą o Zagładzie i antysemityzmie (Dyduch 2010: 323). Ogromne znaczenie w budowaniu stosunków między społecznościami mają spotkania w ramach organizowanych co roku, począwszy od roku 1988, Marszów Żywych. Idei przedsięwzięcia przyświecało wiele celów, także o charakterze pedagogicznym. Kilkunastodniowy program przewiduje odwiedzanie szeregu miejsc o znaczeniu historycznym. Głównym adresatem projektu jest młodzież z żydowskiej diaspory, jednak biorą w nim udział także Izraelczycy i Polacy, przedstawiciele władz obu państw, reprezentanci różnych jednostek izraelskiej armii oraz osoby, które przeżyły Zagładę. Początkowo, traktując Marsz Żywych jako żydowskie przedsięwzięcie, nie przewidywano, że będą w nim brali udział także Polacy. Ewolucja, która pokazuje stopniowe uzyskiwanie możliwości partycypacji w nim Polaków, w pewien sposób odzwierciedla także proces przełamywania barier i zwiększania wzajemnego zaufania w stosunkach po 1990 r. w ogóle (Dyduch 2010: 292–293).

## Podsumowanie współczesnych stosunków kulturalnych

Organizacja wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych, rosnące zainteresowanie kulturą żydowską w Polsce oraz polską w Izraelu, intensyfikacja ruchu turystycznego do Izraela, bogaty program edukacyjny pozwalają mniemać, że na płaszczyźnie relacji polsko-żydowskich uczyniono bardzo wiele na rzecz zbliżenia tych dwóch narodów. Ważką rolę w odbudowywaniu relacji należy przypisać oddolnym inicjatywom samych społeczeństw, które wspierane były przez działania rządów obu państw. Czas, który upłynął od ponownego nawiązania stosunków, wykorzystano na podejmowanie dialogu przełamującego nagromadzone urazy i kwestie sporne, a do umocnienia których przyczyniły się przerwane na wiele lat stosunki pomiędzy państwami. Nastawienie narodów względem siebie w porównaniu z początkiem lat 90. uległo zdecydowanej poprawie, o czym świadczy chociażby częstotliwość i zainteresowanie towarzyszące imprezom promującym kulturę żydowską w wielu polskich miastach. Niewątpliwie zmiany zachodzące na płaszczyźnie społeczno-kulturowej należą do procesów długotrwałych i często opornych na przewyższanie zakorzenionych w świadomości stereotypów. Podsumowując rozwój kontaktów społeczno-kulturalnych, warto zwrócić uwagę, że treścią relacji nie są już tylko kwestie należące do wspólnej, trudnej przeszłości. Mimo iż nadal istnieje we wzajemnych kontaktach wiele uprzedzeń – czy to ze względu na osobiste doświadczenia, czy utrzymujące się w obu społeczeństwach stereotypy – to udało się stworzyć nowe obszary współpracy sprzyjające kultywowaniu tej części wspólnej pamięci, w której więcej jest zbieżności niż nieporozumień. Donald Tusk, inaugurując w 2008 r. w Operze Izraelskiej Rok Polski w Izraelu, powiedział: „Polacy i Żydzi patrzą sobie w oczy ze świadomością trudnej historii, ale i z przekonaniem, że kultura pozwala z nadzieją patrzeć w przyszłość” (Pawłowski, *Polska kultura...*).

## Bibliografia

- Alejchem S., 1989, *Dzieje Tewji Mleczarza*, Wrocław.
- Ambrosiewicz-Jacobs J., Hońdo L., 2005, *Dlaczego należy uczyć o Holokauście*, Kraków.
- Bury J., 2008, *Polityka Polski wobec państw bliskowschodnich i Afryki Północnej*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej”, Warszawa.
- Dyduch J., 2010, *Stosunki polsko-izraelskie w latach 1990–2009: od normalizacji do strategicznego partnerstwa*, Warszawa.

- Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie, <http://www.fkz.pl/index.php?pl=strony&nrstr=3>, dostęp: 19.04.2013 r.
- Israeli-Polish Forum of Dialogue, <http://ipfd.pl/>, dostęp: 21.04.2013 r.
- Kronika wydarzeń międzynarodowych*, 1990, „Sprawy Międzynarodowe”, z. 4, Warszawa.
- Muzeum Historii Żydów Polskich, <http://www.jewishmuseum.org.pl/pl/cms/muzeum/>, dostęp: 19.04.2013 r.
- Muzeum Narodowe w Szczecinie, Dni Kultury Żydowskiej Adlojada, [http://www.muzeum.szczecin.pl/index.php?option=com\\_content&view=article&id=949:adlojada&catid=1:wydarzenia&Itemid=4](http://www.muzeum.szczecin.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=949:adlojada&catid=1:wydarzenia&Itemid=4), dostęp: 19.04.2013 r.
- Pawlak B., Puchta P., 1998, *Stosunki polsko-żydowskie i polsko-izraelskie*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej”, Warszawa.
- Pawłowski R., *Polska kultura w Izraelu sprzedaje się sama*, Gazeta Wyborcza <http://wyborcza.pl/1,75475,5108372.html>, dostęp: 17.04.2013 r.
- Potel J.Y., 2010, *Koniec Niewinności – Polska wobec swojej żydowskiej przeszłości*, Kraków.
- Stowarzyszenie Czulent, Kraków <http://www.czulent.pl/>, dostęp: 17.04.2013 r.
- Teatr Żydowski im. Estery Rachel i Idy Kamińskich w Warszawie, <http://www.teatrzydowski.art.pl/teatr/index.php/teatr>, dostęp: 17.04.2013 r.

## SELECTED ASPECTS OF POLISH-ISRAELI SOCIAL AND CULTURAL RELATIONS AFTER 1990

### Abstract

The resumption of Polish-Israeli diplomatic relations have begun the process of rebuilding broken relationships and building new areas in political and economic cooperation.

One of the most important and specific areas of relationships are cultural relations between the countries, which allows direct contact between the society of those two nations. In the history of Polish-Jewish relations this area is one of the most important because without grassroots initiatives and an open mind atmosphere, the official agreements, which are both necessary and beneficial, remain insufficient. This article presents the activities of the cultural relations after 1990. The author discusses the complexity of the actions, which on one hand take into consideration the history, and on the other hand, not overestimating its significance in current relationships, they concentrate on cultural, educational and scientific cooperation which support the openness for a new dialog. In spite numerous difficulties and burdens which are current in the Polish-Jewish relations the states and the societies of both countries have taken great strides to improve the relationship.

**Key words:** Cultural Policy, Poland, Israel, Relations.